

**АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАПЛЁТАЎ КІРЫЛІЧНЫХ ВЫДАННЯЎ
ПЕРШАЙ ЧВЭРЦІ XVII ст.: ПА МАТЭРЫЯЛАХ ФОНДАЎ
ЦНБ НАН БЕЛАРУСІ**

Адным з аспектаў навуковага апісання экзэмпляра выдання з'яўляецца атрыбуцыя яго пераплёту. І калі з ідэнтыфікацыяй самой кнігі, часам і месцам яе выхаду з друку нават пры адсутнасці часткі аркушаў, звычайна вялікіх пытанняў не ўзнікае, то пра пераплёт мы можам сказаць значна менш. Мы не маем дакладных звестак пра майстра, які вырабляў яго і досыць прыблізна можам меркаваць пра час, калі гэта адбылося. Звязана гэта з тым, што звычайна дата выхаду ў свет самой кнігі і дата вырабу пераплёту не супадаюць [8, с. 274]. Адсутнасць у кнігазнаўстве агульнай дакладна распрацаванай методыкі апісання таксама абцяжарвае працу і ў пэўнай ступені не дазваляе рабіць атрыбуцыю цалкам карэктна. Але нягледзячы на гэтыя цяжкасці, даследванне пераплётаў, падрабязнае іх апісанне з фіксацыяй любых звестак, якія яны ўтрымліваюць, на нашу думку, з'яўляецца важным інфармацыйным блокам, які варта ўключыць у поўнае навуковае апісанне старадрукаў.

Таму як і пры апісанні калекцыі кірылічных выданняў XVI ст. [3], так і ў працы над падрыхтоўкай каталога, прысвечанага кірылічным выданням першай чвэрці XVII ст., якая зараз вядзецца, мы ўдзяляем шмат увагі гэтаму аспекту і па магчымасці імкнемся выпрацаваць пэўную сістэму, улічваючы вопыт іншых даследчыкаў, у тым ліку замежных.

Каталог, над якім зараз вядзецца праца, утрымлівае апісанне 30 асобнікаў выданняў 1602–1624 гг. Адзін з экзэмпляраў не мае пераплёту, астатнія 29 пераплётаў апісаны з улікам канструктыўных і мастацкіх асаблівасцяў. Спынімся зараз на тых, што падаліся нам найбольш цікавымі.

На сённяшні дзень мы не маем дастатковай інфармацыі, каб лакалізаваць пераплёты, вылучыць нацыянальныя асаблівасці іх афармлення, як гэта робяць некаторыя даследчыкі [2; 6], але ўласціваці экзэмпляраў выданняў, якія былі надрукаваныя на беларускіх землях, безумоўна, выклікаюць у нас асаблівую цікавасць.

Сярод кірылічных выданняў першай чвэрці XVII ст. налічваецца пяць асобнікаў чатырох беларускіх выданняў: Трыёдзь посная [Вільня, 1609] (2 экз.)¹, Новый заповет з Псалтыром [Еў'е, 1611]², Новый заповет з Псалтыром [Вільня, 1623]³, Евангелле. Вільня [канец 1610 – пачатак 1620-х]⁴. Пераплёты, у якіх дайшлі да нас гэтыя асобнікі, датуюцца XVIII–XIX ст. і не з'яўляюцца першаснымі. Ніякіх адзнак аб пераплётнай майстэрні або пераплётчыку на іх няма, таму дакладна вызначыць месца іх вырабу мы не можам. Параўнаўшы гэтыя пераплёты з апісаннямі тых, якія, на думку даследчыкаў, хутчэй за ўсё

¹ Шыфры: К16–18/Ср140, К16–18/Ср155.

² Шыфр: К16–18/Нр42.

³ Шыфр: К16–18/Нр5.

⁴ Шыфр: К16–18/Ср170.

былі выраблены на беларускіх землях [6], можна адзначыць, што пераплёт асобніка Трыэдзі поснай [Вільна, 1609]⁵ мае з імі пэўнае падабенства ў афармленні: цісненне досыць сціплае, у якасці срэдніка выкарыстоўваецца камбінацыя з басмаў ў выглядзе букетаў кветак, якімі запоўнена таксама і прастора паміж рамкамі. Але сцвярджаць, што гэты пераплёт быў выраблены менавіта беларускімі майстрамі, нельга, бо падобны арнамент можна назіраць і на пераплётах украінскіх асобнікаў.

Цікавы пераплёт з цягам часу набыў асобнік Новага завета з Псалтыром [Вільна, 1623]. Дастаткова не тыповы адносна матэрыялу: вечкі, абцягнутыя скурай, выраблены не з дрэва, а з кардону, што, магчыма, было абумоўлена фарматам асобніка, які складае ўсяго 8⁰. (Вядома, што вечкі з кардону пачалі выкарыстоўваць у выніку пашырэння кніг малога фармату [2, с. 84–85]). Першапачаткова пераплёт быў вызначаны намі як запазычаны з іншага выдання: на карэнчыку, нягледзячы на значныя пашкоджанні, можна прачытаць выцісненую назву: «АПОСТОЛЬ». Але, калі тэкст асобніка быў прагледжаны больш пільна, высветлілася, што захавалася толькі яго частка: галоўным чынам менавіта Апостал (без пачатку і заканчэння) і некалькі аркушаў з тэкстам Апакаліпсісу. З гэтага вынікае, што, хутчэй за ўсё, пераплёт быў выраблены спецыяльна для часткі, якая захавалася, і ўжо потым выкарыстоўвалася як асобнае, самастойнае выданне.

Большая частка пераплётаў кірылічных выданняў першай чвэрці XVII ст. у калекцыі ЦНБ мае скураныя пераплёты. Выключэнне складаюць асобнікі, якія з цягам часу набылі пераплёты, дошкі якіх абцягнуты аksamітам. Пераплёты такога кшталту маюць асобнікі трох Евангелляў (двух маскоўскіх і аднаго віленскага)⁶. Даследчыкі адзначаюць, што тканіна ў якасці пакрыцця выкарыстоўвалася звычайна ў акладных пераплётах [2, с.154]. Два пераплёты з трох нашых ілюструюць менавіта такі варыянт аздаблення: самі накладныя ўпрыгажэнні, на жаль, не захаваліся, але аксаміт на вечках захоўвае іх адбіткі. Асабліва цікавы ў гэтых адносінах пераплёт маскоўскага Евангелля (1606)⁷: на верхнім і ніжнім вечках захаваліся адбіткі срэдніка і навугольнікаў, якія розняцца памерам і абрысамі (упрыгажэнні на верхнім вечку былі буйнейшыя, больш круглявай формы). Адбіткі верхняга вечка гладкія, без выяў, а на срэдніку ніжняга вечка праглядаецца сюжэтная выява: васьміканцовы крыж і прылады страасцей, навугольнікі, верагодна, былі ўпрыгожаны круглымі камянямі, ад якіх таксама захаваліся адбіткі.

Нетыповы для царкоўнай кнігі пераплёт, выраблены ў XIX ст., набыла з цягам часу «Кніга пра святарства» Іаана Златавуста (Львоў, 1614)⁸: кардонныя вечкі абклеены паперай карычневага колеру з малюнкам «пад мрамур», вугалкі абцягнуты каленкорам фіялетавага колеру, карэнчык з карычневай скуры упрыгожаны цісненнем са слядамі пазалоты. Такі пераплёт, напэўна, больш падышоў бы свецкаму выданню, магчыма, менавіта такой кнізе ён і належаў у свой час. Мяркуючы па штампе, які захваўся на аркушы верхняга фарзаца, зробленага з

⁵ Шыфр: К16–18/Ср140.

⁶ Шыфры: К16–18/Ср152, К16–18/Ср159, К16–18/Ср170.

⁷ Шыфр: К16–18/Ср152.

⁸ Шыфр: К16–18/Нр28.

паперы XIX ст., асобнік пэўны час захоўваўся ў бібліятэцы Віфанскай духоўнай семінарыі [1], аднак невядома, набыў ён свой новы пераплёт менавіта там, альбо гэта адбылося раней.

Адносна колеру скураных пераплётаў, у калекцыі пераважае карычневы і розныя яго адценні, што ўвогуле характэрна для ўсходнеславянскай традыцыі [2, с. 153].

Выключэнне складае пераплёт асобніка «Кнігі пра веру» (Кіеў, 1620)⁹. Ён адметны як колерам, так і тыпам пакрыцця: дошкі абцягнуты пергаменам белага колеру, багата ўпрыгожаным залатым цісненнем. Арнамент ціснення не традыцыйны для ўсходнеславянскіх старадрукаў, ён уяўляе сабой спалучэнне раслінных матываў з выявамі птушак і геаметрычных фігур у форме васьмікутніка з зоркай унутры. Такі тып пакрыцця і малюнак ціснення больш блізкі да пераплётаў краін Заходняй Еўропы, асабліва яе паўднёвай часткі. Магчыма, майстар, які вырабляў пераплёт, прыехаў з-за мяжы па запрашэнню альбо, будучы мясцовым жыхаром, прайшоў навучэнне ў іншаземных майстроў. Аб тым, што пераплёт быў выраблены спецыяльна для нашага выдання, а не запазычаны ў іншага, як гэта даволі часта здаралася, сведчыць і цісненне назвы на карэньчыку, і апрацоўка кніжнага блока, які быў падагнаны па памеры вечак і аформлены ў адпаведным стылі: таніраваны золатам і ўпрыгожаны чаканым арнаментам.

Цікавы пераплёт на адным з трох асобнікаў «Гутарак (бясед) на 14 насланняў» Іаана Златавуста (Кіеў, 1623)¹⁰. Выраблены ён, верагодна, у XIX ст. у асяродку стараабрадцаў. Падставу для такога меркавання дае ярлык Рагожскіх могілак на карэньчыку [7, с. 43], а таксама афармленне пераплёту: на верхнім вечку ў цэнтры прамавугольнага срэдніка цісненне з сюжэтнай выявай «аднарог пад пальмай». Такі сюжэт срэдніка характэрны для выданняў Маскоўскага друкарскага двара, але варыянт, ужыты на пераплёце нашага асобніка, адрозніваецца ад апісанняў, якія сустракаюцца ў вядомых нам на сённяшні дзень публікацыях [4; 5]. Вядома, што стараабрадцы ў XIX ст. выраблялі пераплёты, якія імітавалі старажытныя маскоўскія пераплёты сярэдзіны XVII ст. Верагодна, з такой імітацыяй мы і маем справу ў дадзеным выпадку. Сюжэтная выява на срэдніку не адзінае, што вылучае пераплёт з ліку іншых. Цісненне на кутках выканана не непасрэдна на матэрыяле пакрыцця вечак, а паверх аплікацый з патоньчанай скуры светла-карычневага колеру, выразаных па форме куткоў і наклееных на прызначаныя для іх ціснення месцы. Аналагічных варыянтаў афармлення пераплёту на сённяшні дзень у калекцыі кірылічных выданняў ЦНБ НАН Беларусі больш не выяўлена.

Разгледжаныя намі прыклады, на наш погляд, яскрава дэманструюць той факт, што кніжныя пераплёты могуць быць крыніцай багатага і цікавага матэрыялу для даследчыкаў.

ЛІТАРАТУРА

1. **Вифанская** духовная семинария // Православная энциклопедия. – Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/158878.html>. – Дата доступа: 06.03.2018.

⁹ Шыфр: К16–18/Нр43.

¹⁰ Шыфр: К16–18/Ср15.

2. **Гальченко, О. М.** Оправа Східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: історія, структура, опис / О. М. Гальченко ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ, 2005. – 375 с.

3. **Кириллические** издания XVI века из коллекции Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси : кат. / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; сост.: Е. И. Титовец (отв. сост.) [и др.] ; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Беларуская навука, 2017. – 297 с. : ил.

4. **Клепиков, С. А.** Орнаментальные украшения переплетов конца XV – первой половины XVII в. в рукописях библиотеки Троице-Сергиева монастыря / С. А. Клепиков // Записки Отдела рукописей / Гос. б-ка им. В. И. Ленина. – Москва, 1960. – Вып. 22. – 476 с.

5. **Московские** кирилловские издания XVI–XVII вв. в собраниях РГАДА : кат. / Рос. гос. архив древних актов ; под ред. А. А. Гусевой ; сост. Е. В. Лукьянова (отв. сост.), Л. П. Горбунова. – Москва, 1996. Вып. 1 : 1556–1624 гг. – 239 с.

6. **Рошчына, Т. І.** Да праблемы вызначэння пераплэтаў беларускага паходжання // Здабыткі : дак. помнікі на Беларусі / Нац. б-ка Беларусі ; склад.: Т. А. Сапега, А. А. Суша ; рэдкал.: Р. С. Матульскі (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2014. – Вып. 17. – С. 71–77.

7. **Рукописные** собрания Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина : указ. / Гос. б-ка им. В. И. Ленина, Отд-ние рукоп. – Москва, 1983–1986. Т. 1, вып. 2 : 1917–1947. 1986. – 381 с.

8. **Титовец, Е. И.** Атрибуция переплетов старопечатных кириллических книг // Книжная культура Беларусі: погляд праз стагоддзі : матэрыялы XII Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў, Мінск, 7–8 крас. 2016 г. / Нац. б-ка Беларусі ; [склад.: Т. А. Сапега, А. А. Суша]. – Мінск, 2016. – С. 274–279.

The article deals with the most noteworthy covers of Cyrillic editions of the first quarter of the 17th century from the funds of the Central Scientific Library of NAS of Belarus. Attention is focused on such aspects as: probable time of manufacture and purpose (borrowed from another publication or not), material of covers and their covers, features of decoration.

Шылай В. У. (Мінск)

КОНТУРНЫЯ СЯРЭДНІКІ НА СКУРАНОЙ ВОКЛАДЦЫ АКТАВАЙ КНІГІ ПІНСКАГА ГРОДСКАГА СУДА СЯРЭДЗІНЫ XVII ст.

Сучасны стан вивучэння сярэднякаў на скураных вокладках на ўкраінскім матэрыяле (і на ўкраінскіх землях) разгледзела старшы навуковы супрацоўнік Інстытута рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі Украіны кандыдат гістарычных навук Алена Міхайлаўна Гальчанка ў артыкуле «Сюжетні середнікі на украінських оправах другої паловини XVI–XVIII стст.: перспективи вивчення» (2012) [3]. Сабраны аўтарам альбом налічвае каля 500 малюнкаў (працірак) сярэднякаў вокладак кніг, створаных на ўкраінскіх землях, у тым ліку і тых, што ўваходзілі ў склад Рэчы Паспалітай [3, с. 151]. У артыкуле прыводзіцца бібліяграфічны спіс работ, прысвечаных даследаванню вокладак (і сярэднякаў у тым ліку). Найбольшая колькасць прыведзеных работ прысвечана ўкраінскай